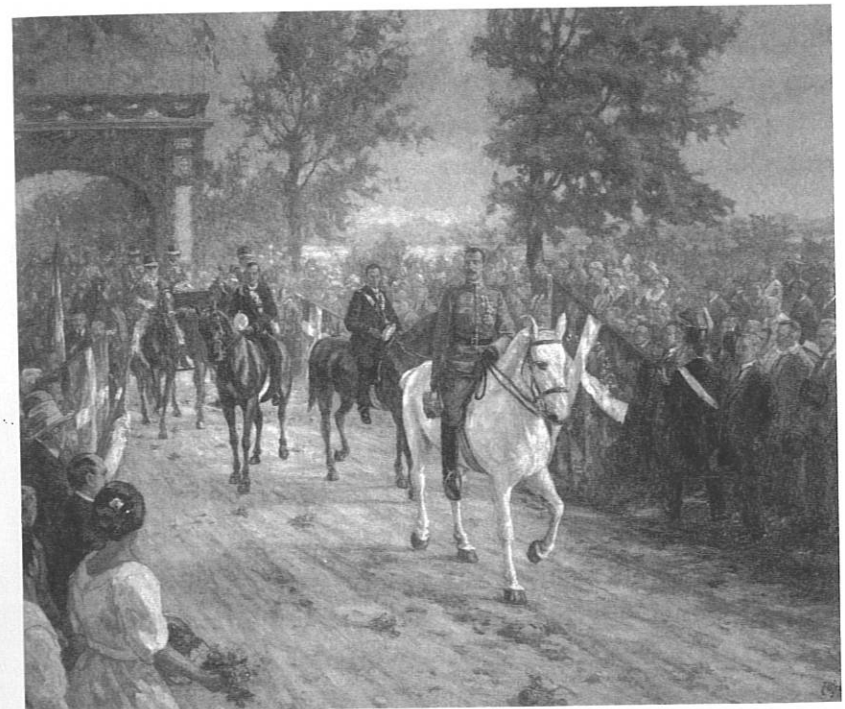

II 1920-1940

Genforeningen

Efter det tyske nederlag i Første Verdenskrig udfoldedes der stor aktivitet, for at løftet om, at Slesvigs indbyggere selv skulle bestemme, om de ville tilbage til Danmark engang, kunne indfries. Der var flere meninger om, hvordan og hvor grænsen til Tyskland bur-

Christian 10.s ridt over den gamle grænse mellem Danmark og det indlemmede Sønderjylland den 10. juli 1920. Maleri af Alfred V. Jensen, 1920, Museum Sønderjylland.

de drages. Det blev folkenes selvbestemmelsesprincip, som kom til at gælde. Landsdelen blev inddelt i to zoner, på stemmesedlerne stod blot Danmark/Tyskland, trykt på begge sprog, og afstemningen fandt sted i 1. zone, Nordslesvig, den 10. februar 1920. 1. zone dækkede cirka området fra den nuværende grænse til Kongeåen. Det samlede resultat blev 75.431 stemmer for Danmark og 25.319 for Tyskland. Der var tysk flertal i byerne Tønder, Sønderborg, Aabenraa, Tinglev, Højer og Ubjerg. I Martin Schwarz' sogn, Burkal, blev der afgivet 445 danske og 422 tyske stemmer. Afstemningen i 2. zone, Mellemslesvig, hvor bl.a. Flensborg lå, fandt sted den 14. marts og viste 51.724 tyske stemmer og 12.800 danske.¹²⁴

Det nationale spørgsmål trak sine spor gennem næsten alt, hvad man beskæftigede sig med. Indbyggerne i det nye danske Sønderjylland var danske, tysksindede, neutrale eller "slesvigere". Alle former var til stede og blev debatteret overalt. Bortset fra at kirken nu skulle organiseres og styres på en helt anden måde, end tilfældet havde været i den tyske tid, så var spørgsmålet om præsternes skæbne brændende. Kunne de tyskuddannede præster, som i 1920 ønskede at fortsætte embedet i Folkekirken, tage afstand fra deres nationale og kulturelle baggrund? Hvilken rolle ville det nationale spørgsmål komme til at spille i kirkeforstanderskabene og fra 1922 i menighedsrådene? Før 1920 havde de dansksindede været tålt i den slesvig-holstenske landskirke. Nu blev det omvendt. Den danske regering skulle nu åbne Folkekirken for de mennesker, som fortsat var tysksindede. Kunne de tysksindede sogneboere uden videre glide ind i Folkekirkens rammer?

Det andet, som hang nøje sammen med det nationale spørgsmål, var sproget. I det nye danske Sønderjylland taltes der dansk, tysk, sønderjysk og plattysk. I de 114 sogne, som i 1920 blev indlemmet i Danmark, var der før Genforeningen udelukkende blevet holdt dansksprogede gudstjenester i 26 sogne. I 88 sogne var der efter 1864 blevet indført tyske gudstjenester i vekslende antal, dvs. at der i de allerfleste sogne blev holdt både danske og tyske gudstjenester i årets løb.

På grundlag af henvendelser fra menigheder og af forhandlinger resulterede debatten om sproget i en kgl. anordning af 3/8 1921: "Kirkesproget i de sønderjyske Landsdele er Dansk" (§ 1), og i de følgende paragraffer blev undtagelser, dvs. mulighederne for tyske gudstjenester og kirkelige handlinger, anordnet. Hensynet til det store tyske mindretal viste sig derved, at der i købstæderne blev ansat tyskuddannede præster til at betjene de tyske menigheder. I landsognene skulle der holdes tyske gudstjenester af nærtboende tyskuddannede præster. Det vil sige, at flere af de tyskuddannede præster, der fortsatte som danske folkekirkepræster, fortsat var forpligtet til også at holde regelmæssige tyske gudstjenester og kirkelige handlinger.¹²⁵ I dette lå der konfliktstof. Nogle kunne let få den opfattelse – og fik det – at de pågældende præster stadig var tysksindede.

Kong Christian 10.s religiøse overvejelser om Genforeningen

Centralt i overvejelserne før og under afstemningerne stod naturligt nok den danske konge, Christian 10. Netop opfyldelsen af den godt 50 år gamle drøm om Slesvigs indlemmelse i Danmark var en af hovedårsagerne til kongens personlige optagethed af sagen. Christian 10. ønskede både Flensborg og "Mellemslesvig" foruden naturligvis Nordslesvig indlemmet i Danmark. Kongen var enig med den såkaldte "Flensborgbevægelse", som ønskede Flensborg "hjem" til Danmark i modsætning til den daværende radikale regering Zahle, som støttedes af Socialdemokratiet. Disse politikere ønskede at trække grænsen efter nationalitet, de ville ikke optræde provokerende over for det Tyskland, som Danmark for fremtiden skulle samarbejde med, og de ønskede ikke at indlemme en stor tysk befolkningsgruppe i Syddanmark.

Kongen var en uhyre flittig dagbogsskriver. Foruden dagbogsnotater i lommekalenderne, så efterlod han sig ikke færre end 58 bind dagbøger fra årene 1907 til 1947. De er naturligvis interessante til belysning af den politiske historie – som vi ikke kan be-

Hans Joakim Lorenzen (1869-1953). Han var ikke en helt almindelig folkekirkepræst, men sognepræst for den grundtvigske valgmenighed i Sønder Næraa, Fyn. Med andre ord: Hans teologiske og kirkepolitiske standpunkt var det direkte modsatte af Schwarz' indremissionske. Desværre synes der i Schwarz' efterladte papirer ikke at være noget som helst nedfældet om denne begivenhed. Der synes heller ikke at være kilder, som kan oplyse, hvorfor Lorenzen valgte Burkal eller måske fik foreslået at holde gudstjenesten i sognet den dag.¹³⁴

Det fremgår ikke uden videre af aktstykkerne, hvad motivet har været til dette ret store projekt. Man har vel villet vise, at gejstligheden fra kongeriget nu gennem disse personlige møder ville byde de sønderjyske menigheder velkommen i Folkekirken. Der til kommer, at forholdene omkring de tyske præster i Sønderjylland endnu ikke var afklaret. Formelt var de endnu ikke blevet præster i Folkekirken. Det hang sammen med den plan, som de kirkelige myndigheder i de følgende måneder punkt for punkt gennemførte for dem.

Få dage efter foretog kongen og dronningen en rundtur til de nye sønderjyske byer. På vej mod Tønder (d. 12. juli) skulle optoget passere Burkal, og da Schwarz var sognets højest placerede embedsmand, skulle han modtage majestæten. Det skete også på landevejen, da den kongelige kortege passerede gennem Burkal. Schwarz har været iført sin tyske præstedragt, men hans lille tale er desværre ikke bevaret. Ved den lille ceremoni overrakte Schwarz' datter, den knap fireårige Cecilie (Ceci) en buket blomster til kongen.¹³⁵

Debat om de tyskuddannede præsters overgang til Folkekirken

Den Nordslesvigske Vælgerforenings kirkelige udvalg

I tiden fra 1864 til 1920 var der blandt de dansksindede i Nordslesvig (Sønderjylland) naturligvis opsparet megen bitterhed og vre-

de. Verdenskrigens rædsler, som de mange nordslesvigske danske mænd var tvunget ind i på tysk side, havde kostet tusinder af dem deres liv eller førlighed. Den ihærdige fortyskning af landsdelen, som myndighederne havde bestræbt sig på de sidste 30-40 år, gjorde ikke indstillingen mildere over for alt det, som opfattedes som tysk.

Et vigtigt problem, som skulle løses forholdsvis hurtigt, var spørgsmålet, hvad man skulle stille op med de tyskuddannede præster, som havde aflagt ed til den prøjsiske øvrighed og virket i denne landsdel under det prøjsiske styre. De havde været tyske embedsmænd. Kunne de uden videre "gå over" og fortsætte som danske embedsmænd i den danske folkekirke?

Man kunne naturligvis ikke beslutte, at de tyske præster fra den ene dag til den anden skulle være præster i den danske folkekirke. "Det kirkelige Udvalg", som var nedsat af Den Nordslesvigske Vælgerforening, havde arbejdet med dette emne allerede siden begyndelsen af 1919, og regeringen havde også sine overvejelser. Man måtte både se på de tyske præsters uddannelse og på det arbejde, som de havde udført i sognene hidtil. Desuden skulle man tage hensyn til folkestemningen.

Det kirkelige Udvalg skulle bestå af mænd fra Nordslesvigs hidtidige fem provstisynoder, ligeledes af den indremissionske bevægelse og den grundtvigske frimenighedsbevægelse, repræsenteret ved lægfolk. Desuden fandt man det nødvendigt, at sognepræsterne og frimenighedspræsterne blev repræsenteret. Af udvalgets 15 medlemmer var fire præster, nemlig de fire tyskuddannede Hans Tonnesen, Hoptrup, Lauritz M. Lauritzen, Varnæs, Peter Hansen, Dybbøl, samt Thade H.M. Petersen, Haderslev Frimenighed. Formand var gårdejer Mads K. Gram, Københoved. Udvalget holdt seks møder. Vælgerforeningen tilsluttede sig stort set det hele, og det dannede grundlag for loven af 28. juni 1920 om bl.a. de sønderjyske præsteembeders besættelse.¹³⁶

Af udvalgets protokol fremgår, at det indledte og afsluttede møderne med salmesang. Det var fx "Aand over Aander, kom ned fra det høje" eller "Jeg saa ham som Barn med det solrige Øje/i

Regnbuens Glans paa de hjemlige Høje".¹³⁷ Her skal kun oplyses om udvalgets første beslutninger vedr. de hidtidige tyskuddannede præsters skæbne:

* Udvalget enedes om, at de enkelte menigheder skulle beslutte, om de ville beholde præsten eller ej. Man besluttede, at de præster, som ved Genforeningen var blevet i deres embede, skulle beholde dette et år efter den kommende lovs ikrafttræden, efter at de havde aflagt den embedsed, som den danske stat afkrævede dem. Præsten kunne beholde sit embede, hvis menighedens flertal af stemmeberettigede ikke inden det års udgang havde henvendt sig til biskoppen og anmodet om, at præsten blev forflyttet. Men hvis de havde anmodet biskoppen om deres præsts afsked "begrundet i, at Præsten har mistet sin kristelige Missionsmulighed i Sognet", og hvis biskoppen havde overbevist sig om, at anmodningen var ægte, så skulle biskoppen opfordre præsten til at søge et andet kald. Dersom præsten var villig til dette og opnåede et andet præsteembede og aflagde embedseden, så forblev han i kirkens tjeneste. Hvis han ikke fik et andet embede, blev han indstillet til afsked med pension.

* Om de tyskuddannede præsters faglige kvalifikationer fastslog udvalget, at "De fungerende Præsters tyske Universitetsuddannelse anerkendes lig dansk Embedseksamen", men endnu ikke ansatte nordslesvigere med tysk teologisk embedseksamen skulle gennemføre et "studieår" i Danmark efter nærmere regler og godtgøre deres færdigheder i dansk på en måde, som universitetet skulle foreskrive. Hvis man i to år havde været ansat "ved aandelig Virksomhed" i Danmark, kunne dette erstatte det nævnte studieår.

* Det stod præsterne frit for, om de i overgangstiden ville fortsætte med at bruge det tyske ornat ("Talar") eller den danske embedsdragt.

* De tyskuddannede teologiske studenter, som ville fortsætte deres studier ved Københavns Universitet, ville i overgangstiden få deres tyske studier anerkendt på lige fod med de danske.

* Senest et halvt år efter at biskoppen på grundlag af tællinger af kirkebesøget havde besluttet, om kirkesproget skulle være dansk eller tysk, skulle biskoppen forelægge menigheden spørgsmålet,

om denne under de nye Forhold ønsker Præsteembedet besat ved Nyvalg. Dette besvares ved en af Provsten ledet hemmelig Afstemning af den Del af Menighedens stemmeberettigede Medlemmer, som ønsker at betjenes af Sognepræsten. Besvares Spørgsmaalet med Flertallets ja, opslaas Embedet vakant. I modsat Tilfælde forbliver Præsten i Embedet. Vælges en anden Præst, sættes den hidtidige paa Ventepenge, indtil han opnaar andet Kald dog højst tre Aar. Faar han intet Kald i denne Tid, træder Pension i Stedet for Ventepenge. Ventepenge og Pension ordnes ved mellemstatlig Overenskomst.¹³⁸

I udvalgets endelig indstilling strøg man ordene om embedsedens aflæggelse, og vedrørende menighedens afstemning om præstens forbliven eller afsked besluttede man nu, at biskoppen skulle spørge menigheden,

om den skønner, at Sognepræstens Forbliven i Embedet paa afgørende Maade vil virke til Skade for det kristelige Livs Fremvækst i Sognet, og om den under de nye Forhold ønsker Præsteembedet besat ved Nyvalg.¹³⁹

Ændringen var til præsternes fordel. Man skulle ikke bare stemme ja eller nej. Menigheden skulle simpelthen beslutte, om han direkte var til skade for det kirkelige liv i sognet og dermed uegnet til at fortsætte i embedet.

Den Nordslesvigske Vælgerforening godkendte udvalgets forslag, hvad de nævnte punkter angår. Men ordene om, at vente-

pengene skulle forhandles mellem Danmark og Tyskland, ændredes til "Ventepengene fastsættes af Kirkeministeriet". Denne kontante markering af, at den danske regering nok selv skulle tage sig af sine præsters forhold, skyldes utvivlsomt, at der netop nu fra forskellige kredse blev fremført kritiske bemærkninger til den danske regerings behandling af de tyskuddannede præster.

Mht. de tyskuddannede præsters kvalifikationer fulgte regeringen i den endelige lov stort set de nævnte synspunkter. Man anerkendte de teologiske kandidater, som efter tysk "Embedsprøve" havde erhvervet adgang til præsteembede i tyske evangelisk-lutherske menigheder. Mht. teologistuderende foretog man ændringer, idet man foreskrev, at de først skulle til den danske "saakaldte Bispeeksamen", hvor de også skulle godtgøre, at de havde et tilfredsstillende kendskab til dansk sprog, dansk åndsliv og menighedsliv. Lovgiver tilføjede tilmed, at man ved kgl. anordning kunne fastsætte, at de, som ville indstille sig til bispeeksamen, først skulle gennemgå et uddannelseskursus i København.¹⁴⁰

Det forslag, som det kirkelige udvalg havde fremført om de enkelte tyskuddannede præsters skæbne, blev nedfældet i loven. De enkelte sogne skulle have mulighed for gennem en afstemning at tilkendegive, om de ønskede at beholde deres hidtidige præst eller ej. Som baggrund anførtes, at:

Mange af de tyske Præster har fra første Færd stillet sig i et nationalt Modsætningsforhold til deres Menigheder. Dette har under Krigen i mange Tilfælde udviklet sig til en ren Nødstilstand. Det er derfor en uomgængelig Nødvendighed for det kristelige Livs Trivsel, at der gives Menighederne Lejlighed til at udtale sig, om de ønsker at beholde deres hidtidige Præst eller ønsker Embedet besat ved Nyvalg ... Det er ikke Meningen her at spørge om Aarsagerne eller forlange Beviser fremlagt. Menighedens Erklæring maa være nok. Er Tillidsforholdet brudt, er det ogsaa bedre for Præsten, at han faar en anden Virkekreds.¹⁴¹

De pågældende præster kunne altså selv afgøre, om de frivilligt ville opgive embedet eller blive genstand for en sådan afstemning. Et simpelt flertal skulle træffe afgørelsen. Forslaget blev fastsat ved lov.¹⁴² De fleste præster valgte at sige ja til en sådan afstemning, også Martin Schwarz. Men der blev fremsat kritik af denne fremgangsmåde. Den kom fra flere sider.

Kristeligt Dagblads og Indre Missions kritik af de tyskuddannede præster 1919-1920

Kristeligt Dagblad, som på den tid var ejet af Indre Mission, ville ikke bare oplyse om de kirkelige forhold i Sønderjylland i genforeningstiden. I en række artikler, som blev bragt på forsiden, førte avisen ligefrem en stærk agitation imod de tyskuddannede præster. Men man brugte også henvisningerne til de sønderjyske forhold i avisens kamp imod den radikale regerings kirkepolitik. I den første store artikel, anonym, men redaktionel, var hovedtanken, at man i Danmark ville kunne bruge noget fra den nordslesvigske kirkeforfatning i bestræbelserne på at få opbygget en regulær kirkeforfatning i Danmark. Forfatteren tænkte her på de nordslesvigske provinssynoder. Folkekirken var nemlig helt i statens hånd, afhængig af den bekendelsesløse rigsdag, men gennem provinssynoder ville kirken begynde at "have en Stemme i egne Sager". Sådan ville den nye sønderjyske kirke kunne hjælpe Folkekirken, ligesom man fra avisens side lovede at hjælpe sønderjyderne "med Raad og Daad" for at lette overgangen. Avisen vidste godt, at der var sønderjyder og mennesker i resten af riget, som ønskede, at den sønderjyske kirke helt skulle glide ind i Folkekirken, men forfatteren opfordrede sønderjyderne til at tænke sig godt om.¹⁴³

Men avisen rettede derefter et generalangreb mod de tyskuddannede præster. Den anonyme forfatter hævdede, at der under Første Verdenskrig ikke var 10 præster i Nordslesvig, som følte med den danske befolkning. Resten af de mere end 100 præster stod "sørgeligt fremmede" i deres menigheder. De delte ikke det danske sind med deres menigheder.

Hvad var der i vejen med dem? Nogle af dem kom fra Tysk-

Paulus' ord til menigheden i Efesus, at han havde tjent den i ydmyghed, under tårer og prøvelser og til stadighed forkyndt omvendelsen til Gud og troen på vor Herre Jesus (Apostlenes Gerninger 20, 18-21). Vel var de ikke så store som Paulus, men det var samme Kristus, som de skulle forkynde. Det skulle være den åndelige målestok. Vælgerne skulle spørge sig selv, om deres hidtidige præst "virkelig bringer den samme Kristus, den samme Daab, den samme Nadver som Paulus". Hvis dette havde været tilfældet, så måtte man ignorere, at han måske ikke var så god en taler, at hans nationale syn måske ikke var i overensstemmelse med sognets flertals, at han måske endda under krigen "en enkelt Gang" ligefrem havde såret menighedens – danske – følelser.

Således lagde lederen af Indre Mission i Nordslesvig, Sønderjylland, vægt på, at dette præstevalg først og fremmest drejede sig om det religiøse, og han gentog sin hidtidige opfattelse: Hvis den tyskuddannede præst forkyndte evangeliet sådan, som Tonnesen og hans tilhængere mente det rigtigst, så skulle man hæve sig op over det nationale. Artiklen havde han fået optaget i politikeren H.P. Hanssens avis *Hejmdal*, som ikke var enig med Tonnesen. Redaktionen havde derfor fundet det nødvendigt at anbringe en bemærkning foran artiklen, hvor de tog afstand fra ham og mere eller mindre direkte opfordrede læsere til at gøre det samme:

Vi har modtaget efterfølgende Artikel fra Pastor Tonnesen, Hoptrup. Men vi maa samtidig gøre opmærksom paa, at vi i flere Henseender ikke kan dele de Opfattelser, Pastor Tonnesen heri gør gældende. Der kan antagelig ventes Indlæg fra Menighedskredse, der heller ikke er enige med ham.¹⁵²

De indløb da også kort efter.

Grundtvigske kredsers kritik af de tyskuddannede præster

På den tid, da afstemningerne om de enkelte præster skulle finde sted, skrev den indflydelsesrige rigsdagsmand (Venstre) H. Jepsen Christensen, som hørte hjemme i den grundtvigske retning, at det

nu var alle vågne kristne menneskers pligt at sørge for, at disse afstemninger ville finde sted ud fra bevæggrunde, som alene kom fra selve menighedslivet på det pågældende sted. Man skulle ikke tage hensyn til præsterne personligt: "Det drejer sig ikke om et økonomisk Livsspørgsmål for Embedets nuværende Indehaver. Det er der sørget for. Derfor er Øllebrødsbarmhjertighed af den Natur ikke paa sin Plads".¹⁵³ Dermed indtog han et lignende standpunkt som kongerigets Indre Mission. Herfra var man ikke sen til at bemærke dette. *Kristeligt Dagblad* citerede straks artiklen og tilføjede: "Heri er vi ganske enige med Christensen", og avisen udtrykte det håb, at præster og menigheder i Sønderjylland forstod, at den anvisning, som Jepsen Christensen gav dem, burde følges "uden Personsanseelse".¹⁵⁴

Efter at lovforslaget om præsteafstemningerne var vedtaget i Rigsdagen, ville Jepsen Christensen egentlig ikke blande sig i sagen, skrev han på lederplads i *Hejmdal*. Han havde som medlem af Landstinget netop vedtaget forslaget og erklæret, at det ville vække glæde og tilfredshed i Sønderjylland. Men nu provokerede Tonnesens indlæg i *Hejmdal* af 27. november ham alligevel til at udtale sig. Det gjorde han i en direkte og polemisk tone.

Jepsen Christensen angreb igen de tyskuddannede præster. Tonnesens indlæg gik på den gamle melodi om, at det var forfærdeligt ydmygende for præsterne, at menighederne nu skulle træffe bestemmelserne om dem. Men havde Tonnesen tænkt over, hvor ydmygende det var for menighederne at have den slags – tyske – præster? Han spurgte, hvorfor der var så mange til dels tomme kirker i Nordslesvig i den tyske tid, "under Fremmedherredømmet"? Det skyldtes, svarede Jepsen Christensen selv, at de tyskuddannede præsters "Aandsindhold" var et ganske andet end det, deres danske menigheder havde trang til og krav på. Der var kun ganske enkelte af dem, som gjorde sig den umage at søge kilderne nordpå for gennem deres kendskab til dansk menighedsliv at nå den fylde i deres forkyndelse, der gjorde dem i stand til at knytte et bånd mellem dem og menighederne på åndelig vis.

Han ville dog gerne indrømme, at Tonnesen var en af dem,

og "jeg bøjer mig i Ærbødighed for hans Præstegerning". Han kunne også oplyse, at Tonnesen engang havde fortalt ham, at han følte sig bundet til Nordslesvig ved fødsel, fælles folkekarakter og fælles minder, men trods dette så betød det "Aandsindhold", som han havde fået gennem sin tyske uddannelse, at han måtte orientere sig sydpå, og det fortalte ham også om hans manglende evne til at komme til at stå midt i en dansk menighed. Det kunne andre gøre bedre end ham, mente han. Jefsen Christensen var også overbevist om, at Tonnesen ganske forstod modersmålets store betydning for kristenlivets vækst og trivsel i et folk. Dermed ville Tonnesen også forstå det misforhold og de vanskeligheder, som tårnede sig op mellem en tyskuddannet præst og en dansk menighed. Disse præster skulle erkende, at det ville være en "Unatur", hvis de skulle være præster i en dansk menighed.

Jefsen Christensen ville ikke være dommer, men han ville hævde menighedens ret til at være dette i hvert enkelt tilfælde. Tonnesens medlidenhed med de kolleger, som der nu skulle stemmes om, afviste han. De konstituerede havde vidst det, og de tyske, som foreløbig var blevet bekræftet, vidste det også. Det var ikke embedsmanden – for det rent økonomiske tog staten sig af, hvis han ikke blev valgt – men det var præsten som præst, som man skulle tage stilling til. Og han var enig med Tonnesen i, at vælgerne udelukkende skulle anlægge åndelige synspunkter og spørge, om denne præst har formået at vække, skabe, nære og uddybe menighedslivet i sognet. Det kunne godt være, at man så ville besvare dette bekræftende. Men dersom præstens nationale synspunkter ikke passede til dem, man selv havde, så kunne man benytte sig af loven, der gav mulighed for, at et mindretal kunne bruge kirken til deres gudstjeneste med en anden præst. Jefsen Christensen gentog fra tidligere, at man her ikke skulle vise "Øllebrødsbarmhjertighed" eller tage hensyn til præstens eventuelle forlorne æresfølelse eller hans følelse af, at der var noget ærekrænkende i, at menigheden nu skulle stemme om ham.

Det havde netop været en af Jefsen Christensens store forhåbninger ved Genforeningen, at der nu kunne skabes et virkeligt

menighedsliv i de mange sogne. Derfor kunne han ikke sige det alvorligt nok til menighederne, at det var deres åndelige rigdom eller fattigdom, der skulle stemmes om. Han ville dog ikke sige som Tonnesen, at det var deres frelse eller fortabelse, det drejede sig om, for han troede på "Guds Aands evne til at trænge ind til og oplyse Menneskesjæle, selv der, hvor Præsters Forkyndelse fører ud i Mørket".¹⁵⁵

En af de centralt placerede politikere i denne sag var folketingsmedlem Mads Gram (Venstre). Han var medlem af de danske, grundtvigske frimenigheder, var blevet udpeget til formand for Vælgerforeningens kirkeudvalg og havde som folketingsmedlem stemt for loven om præsteafstemningerne. Året efter udpegede kirkeminister J.C. Christensen ham til medlem af (det store) Kirkeudvalg, som skulle arbejde med det nye kompleks af love for Folkekirken. I et indlæg i *Hejmdal* indtog han, ikke overraskende, samme standpunkt som partifællen Jefsen Christensen.

Afstemningerne om de tyskuddannede præster skulle gerne betyde en fornyelse af det kirkelige liv i menighederne, håbede han og mente, at man "mange Steder" ville få en dansk præst, "en ny Præst, en mand af vort eget Folk, som taler og tænker paa Folkets eget Maal". Gram lagde ikke skjul på, at de tyske præster skulle væk. Der er sogne, hvor der i mange år har siddet en præst, som var uddannet og ansat under det prøjsiske styre, skrev han, og mente, at man i de sogne trængte til fornyelse, både for menighedernes og for præstens egen skyld. Hvis hans "Forhold" havde været sådan, at man ikke længere havde tillid til ham, så var han bedst tjent med at få en anden virkekreds. Var det modsatte tilfældet, så betød afstemningen en officiel fornyelse og bekræftelse af præstens ret til fremdeles at virke i denne menighed. Derfor var afstemningen vigtig. Gram opfordrede stærkt alle til at deltage i den og slog fast, at loven havde sat menighedens interesser over præstens. Den havde haft til hensigt at fremme kristenlivet, uden dog at vise "Haardhed" over for præsterne.¹⁵⁶

3) Sammenfattende beder udvalget om, at alle præster må blive siddende i deres embeder indtil videre. Efter et års forløb vil det så vise sig, hvilke præster der fortsat kan virke "til Velsignelse i deres Menighed". De skal da stadfæstes af Kirkeministeriet i deres embede, måske efter forudgående samtykke fra deres menigheds repræsentanter. I det tilfælde hvor man skønner, at præstens forbliven i embedet vil "virke til Skade for det kirkelige og det kristelige Liv", skal præsten søge andet embede, eventuelt efter biskoppens tilskyndelse. Hvis præsten ikke vil rette sig efter dette, skal menigheden ved en hemmelig, skriftlig afstemning træffe afgørelse om det. Dersom afstemningen går præsten imod, sættes han på ventepenge, indtil han opnår et andet kald eller pensioneres. Ventepengene skal beregnes sådan, at han og hans familie kan leve af dem. Endelig vil udvalget gøre opmærksom på, at deres forslag "i de væsentlige Punkter" er i overensstemmelse med de forslag, som vælgerforeningens kirkelige udvalg har fremsat.

Forslaget er på vegne af Det Nordslesvigske Præsteudvalg underskrevet af provst [Christian Jensen] Petersen. Nedenunder har provst i Gammel Haderslev, J. Nissen, i en tilføjelse bemærket, at han var til stede ved det nævnte møde, og at han kan tilslutte sig teksten, "for saa vidt det stemmer Overens med den af *Den nordslesvigske Vælgerforening's* kirkelige Udvalgs afgivne Betænkning". Han vil meget ønske, at ikke alle præster straks afskediges ved Genforeningen, men at de må fortsætte i deres embede efter at have afgivet en loyalitetserklæring. Men han vil også understrege, at der efter en kort tid skal gives de menigheder, hvor præsten ønsker at forblive, lejlighed til gennem skriftlig afstemning at vise, om de ønsker at beholde præsten eller ikke, og han kan ikke anbefale, at nogen præst forbliver i embedet uden en sådan afstemning.¹⁵⁷

Forslaget er klart nok tænkt som en beskyttelse af præsteskabets over for de rygter, som var i omløb, at alle på én gang ville blive afskediget. Men man er også fuldt på det rene med, at der kan være præster, som har været nationalt aktive på den tyske side, og de bør forlade deres embede, men hele fremgangsmåden skal være lempelig. Tilføjelsen af den nye provst, Nissen, går

dog lidt mere radikalt frem, idet han kræver afstemninger om hver enkelt præsts forbliven eller afsked.

Henvendelse fra "troende kristne" til Kirkeministeriet, juni 1920

Rygterne om en barsk behandling af de hidtidige tyskuddannede præster udløste også en interessant indsigelse fra store lægmandskredse. Den har, så vidt man kan se, endnu ikke været omtalt i fremstillinger. Henvendelsen kom fra en meget stor gruppe kvinder og mænd, som hørte hjemme på det, vi kan kalde højrefløjen i kirkelig henseende, Indre Mission og Luthersk Missionsforening. Denne kreds havde fået trykt lister, som blev bragt rundt i sognene med opfordring til personligt at skrive under. Henvendelsens tekst på underskriftlisterne lød:

Da der er gaaet Rygter om, at vore troende Præster ikke vil blive antaget af den danske Statskirke efter Genforeningen, tillader vi undertegnede os at forespørge, om det forholder sig saaledes. Vi forespørger herved: Agter Statskirken i Danmark at lade vore troende Præster forblive i deres Embeder efter Genforeningen og fast ansætte dem, som gerne vil blive, dem som har forkyndt os Guds uforfalskede Ord og ere eet med Guds Folk? Det er vort ønske og Haab, at Statskirken vil stille sig saaledes overfor vore Præster. I modsat Tilfælde maatte vi se os nødsagede til at søge en Udvej, for at vi kan beholde vore troende Præster, som har været os til stor Velsignelse.

Som det er velkendt, sætter man i disse bevægelser skel mellem sig selv og alle andre. De er selv "troende kristne", og til deres gruppe regner de præster, som er "troende". De nævner ikke præsters navne, og det er klart nok, at initiativtagerne og underskriverne selv vil afgøre, hvilke præster der kan henregnes til denne gruppe. Bortset fra at man bemærker, at initiativtagerne bevidst skriver Statskirken, ikke Folkekirken, skal man også bemærke truslen om, at underskriverne godt kunne finde på at træde ud af Folkekirken og danne frimenigheder. Et interessant brev ledsager pakken med

underskriftlisterne. Det er skrevet på deres vegne af landmand Christian Nissen, Øster Højst. Han begrundet initiativet med et rygte, som han har hørt. Det skulle dreje sig om, at "der skulde være bleven sagt" til kirkeminister Thorvald Povlsen¹⁵⁸, at "det var Sønderjydernes Ønske at blive de troende Præster kvit", og at det var blevet sagt, at alle præsterne i landsdelen nu skulle på valg. Nissen fraråder på det alvorligste, at man iværksætter en sådan valgprocedure, fordi "vore troende Præster" vil få vanskeligt ved at samle flertal bag sig, fordi de som "hellige Præster" sjældent kan vente at få den store mængde med sig. En anden årsag angår det nationale og det teologiske. Nissen omtaler den strid i Indre Mission, som bevirkede, at 12 præster forlod bevægelsen. Denne gruppe har fået stemplet "tysk" på sig. Det er uretfærdigt, for grunden til deres udtræden var, at de ville tage afstand fra "den moderne Teologi". De holdt sig til Guds rene ord, men betonede rigtigt nok også kristendommens overnationale karakter, og derfor blev de betragtet som tysksindede. Men de fleste af dem stammer fra området, elsker "vort Folk", og Nissen mener, at de fleste af dem også har stemt for Danmark ved afstemningen. Han beder kirkeministeren gøre, hvad han kan, for at de kan beholde de troende præster i sognene uden et nyt valg. Underskrifternes antal opgør han til ikke færre end 7713 og tilføjer, at der vil blive eftersendt flere.¹⁵⁹ Selvom skrivelsen og brevet er affattet på dansk, har flere af underskriverne anvendt de tyske bynavne.¹⁶⁰

Henvendelsen og listerne giver indtryk af, at det er lægfolket, som er initiativtagere og underskrivere. Det er formentlig rigtigt, men der er næppe tvivl om, at de pågældende præster både har kendt til initiativet og måske tilmed engageret sig i det. Da listen med de fortrykte 105 rubrikker var blevet udfyldt, var der åbenbart flere, som ville skrive under. Schwarz lavede da selv et par sider, som han klæbede sammen med de fortrykte lister. Dette initiativ var dog ikke så direkte, som tilfældet var i Kettinge. Der havde præsten, hans kone og hans far også skrevet under! Antallet af underskrivere fra Schwarz' Burkal Sogn, som havde 1712 indbyggere,¹⁶¹ var 195.

Kirkeministeriet afviste naturligvis henvendelsen – "Henlægges" er der noteret på sagen – dels var det for længst besluttet, at afstemninger om præsterne skulle finde sted, dels kunne ministeriet selv sagt ikke gå ind på forudsætningerne. Det var ikke ministeriets opgave at afgøre, hvem der var "troende" præster.

Offentlig polemik fra tysk side

I den politisk og følelsesmæssigt spændte situation i 1920 gjorde det ikke sagen bedre, at der på samme tid før præsteafstemningen rettedes et barsk angreb fra tysk side mod den danske regering og kirkelige øvrighed. Det skete, da præsten dr. Rudolf Muuss i bladet *Schleswigsche Grenzpost* henvendte sig til offentligheden med artiklen "Dänemark und die Nordschleswigschen Pastoren".

Artiklen af Rudolf Muuss (1892-1972), som ikke boede i Sønderjylland, men syd for grænsen, er båret af stor vrede og kritik af den fremgangsmåde, som Vælgerforeningens kirkelige udvalg og regeringens netop udstedte love vil bruge over for de tyskuddannede præster i Nordslesvig – han bruger ikke ordet Sønderjylland. I en stærkt polemisk stil angriber han pressen for, at den dels ikke skriver noget videre om de tyskuddannede præster i Nordslesvig, dels for at den bevidst fører en nålestikspolitik over for dem med det formål at få de åndelige ledere til at give op. Det er hans grundlæggende opfattelse, at både den danske verdslige og kirkelige øvrighed og visse kirkelige kredse simpelthen vil fjerne alle de tyskuddannede præster. Derfor omtaler man dem som "tyske embedsmænd", men Muuss afviser dette. De var kaldet af menighederne og ansat af den slesvig-holstenske landskirke, de fleste af dem er fra Nordslesvig, og den danske stat har derfor slet ikke retten på sin side, når den vil afskedige dem. Det er en bevidst dansk politik, hvor man tilsyneladende opfører sig "humant" – han sætter citationstegn omkring dette ord – men i virkeligheden gør man listigt, hvad man kan, for at gøre den fortsatte tilstedeværelse så vanskelig som mulig for de tyskuddannede præster.

Man har så udformet den fremgangsmåde, at præsterne skal "bekræftes" i deres embede. Opnår de denne bekræftelse, kan de

virke indtil afstemningen i sognet. Dette er et særligt underfundigt træk fra dansk side, for derved kan man udadtil lade, som om afgørelsen for en tyskuddannet præsts fortsatte virke ligger hos præsten selv. Så enkelt forholder det sig bare ikke, mener han, for præsterne skal ansøge om at blive bekræftet. Det er derefter Kirkeministeriet, som på grundlag af de oplysninger, man får om de enkelte præster, afgør, om de kan blive bekræftet. Der stilles nemlig betingelser. De pågældende præster må ikke have virket på en måde, som har været til skade for kirkelivet på det pågældende sted. Det er ikke kirkeministeren selv, som træffer afgørelsen, men det er "en lille Klike af Personer, som staar Ministeren nær", som træffer disse "vilkaarlige" afgørelser.

Lovens bestemmelse om, at menighederne inden for et halvt år gennem simpel afstemning skal afgøre, om de vil beholde præsten eller ej, angriber Muuss også. Årsagen er, at man fra en bestemt dansk side i mellemtiden gør alt det, man kan, for at oppiske en stemning imod præsterne. De, som står bag dette, er de danske grundtvigianere. De er, forstår man, Muuss' fjende nr. 1. Det er, oplyser han, "en religiøs Sekt i det danske Aandsliv, som er mere nationalistisk end religiøs, og som vil erobre Nordslesvig". Den udfører en heftig agitation for at "fanatisere" menighederne, og den gør alt for at fordrive præsterne. Der, hvor grundtvigianerne raser, bliver præstens mulighed for at udøve sjælesorg og andet arbejde umuliggjort, og provst og biskop kan så konkludere, at den pågældende præst ikke kan fortsætte i det embede. Dermed har de grundtvigske opnået det, de ville. Danskerne kan så sige, at de ikke udøver tvang, for det er præsten selv, som kan afgøre sin skæbne! Enhver følsom natur oprøres over en sådan ureligiøs, nedværdigende hetz. En følge bliver, at menighederne i månederne op til afstemningen bliver splittet, for de nationale modsætninger overføres på kirkelivet. "Noget hæsligere har man ikke set, og Grundtvigianerne triumferer!"

Muuss nævner endelig lovens bestemmelse om, at de præster, som ikke bliver bekræftet eller gennem afstemning afskediges, har ret til ventepenge. Men det giver han ikke meget for, da den

danske regering kan undlade at betale, hvis præstens tidligere forhold giver anledning til det. Det betyder, at der bliver tale om rent vilkårlige afgørelser. Den anden betingelse, at præsten på ventepenge skal være rede til at lade sig ansætte i et andet dansk embede, viser Muuss også hånende tilbage: "Hvis en nordslesvigsk Præst ikke vil lade sig ansætte paa Fyn eller i Vendsyssel, faar han som Straf ingen Penge!" Selvom den danske stat i lovgivningen ikke direkte udtrykker sig hårdt, så er virkeligheden, at den udnytter disse tyske embedsmænds nødstedte situation. Sluttelig formaner han de tyske myndigheder til at give sådanne præster, som må forlade deres embeder i Danmark, nye arbejdsmuligheder.¹⁶²

Dette ret voldsomme angreb hang formentlig sammen med et særligt initiativ, som man på denne tid forsøgte fra tysk side. Det tyske gesandtskab havde forespurgt, om den danske regering ville være tilbøjelig til at indgå forhandlinger med den tyske regering "angaaende Ordningen af de kirkelige Spørgsmaal i Nordslesvig og særlig angaaende Behandlingen af de gejstlige". Statsministeriet bad Kirkeministeriet om en erklæring. Herfra svarede man, at der ved de netop vedtagne love om de sønderjyske præstestillinger var truffet fornødne bestemmelser om ordningen af de kirkelige forhold i Sønderjylland, og derfor mente ministeriet ikke, at der for den danske regering kunne være anledning til at gå i forhandlinger med den tyske regering om dette.¹⁶³

Fra dansk side kunne man naturligvis ikke ignorere Rudolf Muuss' stærke angreb. Han var ikke hvem som helst. Han var uddannet ved forskellige universiteter. Som chefredaktør kunne han udøve en vis påvirkning. Dertil kom, at han var indvalgt medlem, "Afviklingskommissær", af det tyske udvalg, som skulle forhandle Nordslesvigs overgang til Danmark.¹⁶⁴ Indholdet af hans artikel var af en sådan art, at der gik politik i sagen. Administrator for de sønderjyske landsdele og konstitueret stiftamtmand for hele området, Viggo Haarlov, som blev stiftamtmand for det nye Haderslev Stift, sendte artiklen videre til biskop Gabriel Koch med bemærkningen "Forhandling udbedes".¹⁶⁵

Biskop Gabriel Koch svarede med en artikel på dansk i avisen

Hejmdal. Han anklager først Muuss for at udtale sig om forhold, som først afklares efter præsteafstemningerne, og han beroliger ham mht. det danske kirkestyres praksis. Det danske folks karakter er nemlig sådan, at man ikke vil besvære folks samvittigheder. Det ses af den danske kirkelige frihedslovgivning. Koch prøver at leve op til Muuss' polemiske stil: Danskerne vil nødigt ligne det kirke styre, som tyskerne udfoldede i Nordslesvig fra 1864 til 1919. Som et belysende eksempel citerer han et større uddrag af den rundskrivelse, som Nordslesvigs daværende tyske superintendent Bertel Godt udsendte, efter at Prøjsen og Østrig havde besejret Danmark i 1864. Han forordnede her en kirkefest, hvor man skulle takke de ophøjede monarker, men først og sidst Gud, "som saa vidunderligt og med saa megen Naade har bekendt sig til os og til dem, der har reddet os". Der skulle prædikkes over Salme 85 og synges "Nu takke alle Gud". Sådanne ord kan kun stemples med udtryk, som man helst undgår at bruge, kommenterede Koch – som vist havde glemt, at biskop Ostenfeld få måneder forinden havde opfordret til, at man i Danmark holdt gudstjeneste, fordi Nordslesvig nu var kommet tilbage til Danmark. I den skulle man takke Gud, prædike over tekster fra Salmernes Bog og bl.a. synge "Nu takke alle Gud" (se side 84).

Muuss blev opfordret til at fare med lempe, når man havde sådan en indstilling i det tyske kirke styre, som Godt havde givet udtryk for, mente Koch. Bestemmelserne om *bekræftelsen* var netop en "Begunstigelse" af de tyskuddannede præster. Alle havde da også været enige om dette, og han afviste, at det var en lille klike, som vilkårligt traf afgørelser. Det hele ville foregå ad tjene stevejen, og alt var hidtil ordnet i bedste enighed mellem præster og menighed. Enkelte steder kunne der ikke gives bekræftelse. Der var modsætningen mellem præst og menighed ødelæggen de, kirkerne stod tomme, og menigheden havde indsendt klager. Koch afviste også Muuss' anklager vedrørende ventepenge. Det var kun rimeligt, at de, som fik dem, skulle stå til rådighed, for "en Mand, der nyder Ventepenge, maa dog gøre noget derfor, naar der er Trang til hans Arbejde. Arbejde er Løn værd. Løn er

vel ogsaa Arbejde værd". Det danske kirke styre ville vise sig at være retfærdigt og mildt, og "man vil ikke pine Præster ved mod deres Vilje at anbringe dem paa Fyn eller i Vendsyssel, naar man ikke vil beholde dem i Sønderjylland". Endelig gjorde Koch opmærksom på, at Danmark var så forstående, at der var mulighed for at få ansat en "Andenpræst" som sognets "Medpastor", hvis det ønskedes af en bestemt kreds i sognet. Den kreds skulle selv udrede lønnen, men der ville være mulighed for statstilskud. Sådan behandlede Danmark nemlig kirkelige mindretal.¹⁶⁶

Koch gik ikke ind på Muuss' afvisning af, at de tyskuddannede præster var tyske embedsmænd, fordi de var udnævnt og ansat af konsistoriet i Kiel. Det var et lignende synspunkt, som det ovenfor nævnte præsteudvalg havde nævnt. Dertil skal dog føjes, at præsterne skulle aflægge ed til den prøjsiske konge, og at den danske stat i øvrigt havde ret til at udforme sin egen lovgivning for det landområde, som den nu beherskede.

Martin Schwarz' vej til præsteembede i Folkekirken

Schwarz' bekræftelse, september 1920

Den konstituerede biskop for de sønderjyske landsdele, Gabriel Koch, blev nødt til gennem provsterne at skaffe sig et overblik over, hvor mange af de tyske præster, der agtede at gå over og fortsætte som præster i den danske folkekirke. På forespørgslen, som udsendtes til dem, skulle de i givet fald svare bekræftende. Som belysende eksempel på fremgangsmåden kan vi også her nævne Martin Schwarz, Burkal. Efter at biskop Gabriel Koch havde meddelt Kirkeministeriet, at Schwarz ønskede at fortsætte i embedet, sendte ministeriet Koch den tekst, som Schwarz skulle underskrive:

Jeg, undertegnede [Peter Martin Christian Schwarz], der har modtaget Bekræftelse som Sognepræst i [Burkal] Sogn, erklærer herved paa Ære og Samvittighed, at jeg vil opfylde de mig paahvilende Tjenesteplichter med Troskab og Nidkærhed